

ÇEVİRİ

BALKAN SANAT TARİHİ KAYNAĞI OLARAK EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ*

Verena HAN

Çev. Ana KILIÇ**

Evliya Çelebi'nin gezdiği çeşitli ülkelerdeki bilim adamlarınca seçilerek tercüme edilen bölümlere ilişkin günümüzde mevcut olan geniş bibliyografya içerisinde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin V, VI ve VII. ciltlerindeki Yugoslav toprakları ile ilgili bölümlerin Sırpça ve Hırvatça çevirisine ait en kapsamlı üç yayın önemli bir yer tutmaktadır. Bu baskıların bütün olarak düzenlenmesinin yanı sıra çevirisi, yorumlanması, ön sözü ve Evliya'nın hayatına ilişkin yapılan incelemeler, erken vefat eden bilim adamı Hazim Şabanoviç'in eseridir. Şabanoviç'in "Seyahatname. Yugoslav Toprakları ile ilgili Bölümler"1 adlı eseri, özellikle hâlâ yeterince kullanılmamış ama zengin bir bilgi kaynağı olan Evliya'nın sözlerinin tek kaynak olduğu durumlarda, Balkanlar özelinde halkların çeşitli etkinliklerinin araştırılması kapsamında Evliya'nın orijinal eserini kullanamayan bilim adamları için ufuk açmıştır. Şehir kültürü ve sanat tarihi kapsamında özel olarak bu kültür ve tarih çerçevesinde meydana gelen zanaatlar konusunda adı geçen eserin yeterince kullanılmaması üzerine ayrıca tartışılabilir. Seyahatname'nin daha doğrusu "Yugoslav Toprakları ile ilgili Bölümleri"nin bu anlamda kullanılmadığının farkında olarak bu bölümleri sistematik olarak incelerken eğilimlerimiz, ilginç ve konular hakkındaki bilgimiz açısından üç konu dikkatimizi çekmiştir. Bu konuları derinleştiren ve ilgi çekici kılan bilgiler elde etmemiz de onların seçiminde rol oynamıştır.

* Bu yazı Verena Han'ın "Putopisne beleške Evlije Čelebije kao izvor za istoriju umetnosti Balkana", Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX vek) 2, Zbornik radova. Beograd: Balkanološki institut, 1988, s. 87-104, künyeli makalesinin çevirisidir.

** Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi, anaaskil@gmail.com

1 Evlija Čelebija, **Putopis - Odlomci o jugoslovenskim zemljama**, Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović. 3. Baskı. IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1979; bundan sonra E. Č. **Putopis**.

“XVII Yüzyılda Balkanlarda Sedef İşlemesi Bilgisine Katkı”, “Nakişçı Kaya Sultan” ve “Cami-lerde Işığın Önemi” inceleyeceğimiz konulardır.

I. XVII Yüzyılda Balkanlarda Sedef İşlemesi Bilgisine Katkı

Önceden yayınlanmış çalışmalarımızda XVI ve XVII yüzyılda Balkanlarda zanaatlarda daha doğrusu uygulamalı sanatta sedefin kullanılması üzerinde durmuştuk.² Söz konusu fenomenin araştırılmasında Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nden daha doğrusu “Yugoslav Toprakları ile ilgili Bölümler”de sunduğu bilgilerden faydalanmamıştık.

XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca Balkanlarda sedef, ahşap kakmacılığında yoğun olarak kullanılıp, çeşitli dünyevi ve dinî eşyaların üretimi sırasında değerli metaller ile kaplanırdı. Ev ve ibadette kullanılan mobilya, silahlar, ayinde kullanılan nesnelere sedef ile süslenir; sedeften muskalar, ikonlar, tespihler, çeşitli takılar yapılır; sedef üzerinde benzersiz gravürler işlenir; sedef plakalar üzerinde resim yapılırdı.

Kanaatimizce, öncelikle XV yüzyıldan itibaren İstanbul’da sarayda sedef işleme atölyelerinin olması, bu şehirde söz konusu zanaata önem gösterilmesi ve bu önem sayesinde sedef işlemesindeki zorluklarının ustaca aşılması ve sedef üzerinde motiflerin gelişmesi, Osmanlı yönetimi altındaki Balkanlarda sedefin kullanılmasına karşı ilgiyi artırmıştır.³ Sedef kullanımının yayılmasında aynı maddeden üretilen ve Filistin’in birçok efsanevi yerinde özellikle Kudüs’ten getirilen hatıra Hac eşyalarının da etkisi olduğu şüphesizdir.⁴ Sonuçta Kudüs, İslamiyet’te de kutsal bir şehir olarak kabul edilmektedir. Evliya’nın yaşadığı dönemde Filistin’de bulunan kilise ve manastırlarda, Aynoroz manastırlarında ve Balkan topraklarında bulunan tekkelerde de eşzamanlı olarak sedef kullanıldığının belirtilmesi gerekir. Özellikle XVII yüzyıl boyunca Balkanlarda sedef kullanımının hem şehir hem de kırsal kesim nüfusunun oldukça fakirleşmesinin sonucu olarak ortaya çıktığını düşünüyoruz. Bu nedenle bu kesim güzel, gökkuşağı gibi parlayan değerli metaller ve taşlardan daha ucuz olan sedefe daha büyük ilgi göstermiştir. Nihayetinde istiridyenin ona atfedilmiş sembolik, sihirli veya koruyucu vasfı, farklı dine mensup olan toplumlara yakın gelmesi ve bunun anlaşılabilir vasıfları sayesinde çok anlamlı bir nesne olarak yüzyıllar boyunca değerli olarak görülmesini, o dönemlerde sedefin halk arasında genel olarak çok sevilen bir madde olmasını şüphesiz etkilemiştir.

Evliya’nın o zamanki zanaat ve sanat yaratmalarıyla onların içerisinde ilk bakışta zor fark edilebilen detayları iyi gözlemlediğini görmekteyiz. Örneğin Türk silahlarındaki sedef işlemleri, mimari yapıların iç mekân süslemelerinde sedef kullanılması, Balkan topraklarına ithal edilen sedef eşyalar hakkındaki notlar, gerçi bunlar kenar notlarıdır, bu durumu kanıtlamaktadır. Yaşadığı dönemde hazır kaliteli sedefin nereden alındığına dair Evliya’nın notla-

² V. Han, *Intarzija na području Pečke patrijaršije, (XVI-XVIII vek)*, Novi Sad 1966, 112-124; “Décoration artistique de la nacre dans les pays balkaniques pendant la domination otoman”, *Balkan Studies* 24/2, Thessaloniki 1983, 413-424, Fig.1-6.

³ C. E. Arseven, *Les Arts décoratifs turcs*, İstanbul 1940, s.209-220.

⁴ V. Han, “Znacaj palestinskih eulogija i liturgijskih predmeta za noviju umetnost kod Srba”, *Zbornik* 5, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1959, 64-68, s.14-17.

rı değerlidir. Evliya'nın sedef ile ilgili verdiği örneklerin sayısı çok değildir ama gözlemleri ve tasvir ettikleri dönemin tipik özelliklerini göstermektedir.

1665 yılında Kara Mehmet Paşa başkanlığında Osmanlı elçilik heyetinin Viyana'ya resmi girişi sırasında heyetteki tüfekçibaşılar, altın vizörü ve sedef kakma ile süslenmiş ahşap kundağı olan İtalyan tüfekleri taşımışlardır.⁵ Bu gösterişli heyette kendisi de bulunan Evliya'nın özenle süslenen bu tüfekler hakkında kaydettiği bilgiler, bizdeki tüfekçiliğin gelişimi hakkındaki araştırmalar için de önem taşımaktadır. Özel olarak bu bilgilerin önemi, süsleme özelliklerinden biri olan ve sedef kakmalı kundağı bulunan bizde ceferdar olarak bilinen bir tüfek tipi örneğinde görülebilir. Sedef ile süslenmiş kundakları olan ve Viyana'daki Türk resmi elçilik heyetinde mevcut ceferdar tüfeklerinin, Evliya tarafından fark edilip tasvir edilmesinden sadece yirmi sene sonra yani 1685 yılında, ilk olarak Hersek'te ortaya çıktığı bilinmektedir. Ceferdarın halk şiiirimizde çok sevilen bir konu olması, toplumumuzun onu benimsemesini etkilemiştir.

Eskiden Ayasofya kilisesi olan XIV. yüzyılın sonunda Ohri'nin Türkler tarafından fethedilmesi ile camiye dönüştürülen⁶ "ışık ile dolu" caminin ziyaretinde Evliya, bu caminin "gariptir ama" ihmal edilmiş olup çürüdüğünü ve "...(caminin) ziyaretçileri olmadığı için çok sayıda işlenmiş tunç kapının ve sedef ile kaplanmış pencere kapağının eskimiş"⁷ olduğunu kaydetmiştir. Bahsedilen pencere kanatları büyük ihtimalle caminin bazı onarımları sırasında Türk zanaatı içerisinde çeşitli ahşap nesnelere süslenmesinde sedef kakmanın kullanımının artık olağan olduğu dönemde, yani XVI yüzyıldan itibaren sedef ile süslenmiştir.

Coğrafi olarak konumuzun dışında kalmasına rağmen dini yapıların iç mekânlarının süslemeleri ile ilgili ilerideki satırlarda vereceğimiz örnek Balkanlarda sedefin o zamanki genel popülaritesini yansıtmaktadır. Bu çerçevede Evliya; yeterince ayrıntı vermeden Viyana katedralinde Aziz Stephan kilisesinde "üzerinde mihrap bulunan arka duvarda" çeşitli değerli ve yarı değerli taşların yanı sıra süs için sedefin de kullanıldığını belirtmiştir.⁸

Evliya, büyük ve nezih hamamların iç süslenmesinde de sedef unsurlarının kullanıldığından bahsetmiş ve örnek olarak Selanik'te bulunan Ben Hamamı'nın kubbelerini vermiştir.⁹

1670 yılında Evliya, Hasköy İline bağlı Bulgar Teketo köyünde eskiden Beyazid Sultan'ın zengin süslemeli Sarayı olan meşhur Osman Baba tekkesini ziyaretinde, bazı dervişlerin çeşitli zanaatlar ile uğraştıklarını ve kaşık, zarf, kupa ve "büyük derviş bardakları"¹⁰ gibi sedef eşyaları yaptıklarını belirtmiştir. İlginç bir bilgi olarak Evliya'nın belirttiğine göre önce Sultan sarayı olan bahse konu tekkenin zengin bir şekilde süslenmiş odalarında "Hint sedef eşyaları" yani ithal edilmiş sedef eşyaları bulunmaktadır.¹¹

Günümüze kadar yapılan araştırmalar gösteriyor ki Evliya'nın yaşadığı dönemde İstanbul, özellikle büyük ve güzel "Akdeniz" istiridyelerinden elde edilen kaliteli sedeflerin satın alındığı ve sedefin eski Türk ölçüsü olan okka ile ölçüldüğü meşhur bir yerdir.¹² Balkan

⁵ **Im Reiche des goldenen Apfels des türkischen Weltbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und die Stadt und Festung Wien anno 1665**, Übersetzt, eingeleitet und erklärt vom Richard F. Kreutel, Graz-Wien-Köln 1963, s.73.

topraklarından gelen kuyumcuların Türk başkentinde sedef satın aldıkları bilinir. Buna örnek olarak XVII yüzyılda önemli kuyumculuk merkezi olan Bulgar şehri Vratsa'dan gelen altın kuyumcularını gösterebiliriz.¹³

Evliya'nın sedef ile ilgili notları "araştırılırken" İştîp'in güney doğusunda bugün Dolani köyü olarak bilinen Dolyane köyünde her yıl kurulan, kırk gün süren ve yerli ve yabancı malların satıldığı büyük panayırda pahalı takı, değerli ve yarı değerli taşların yanı sıra sedefin de satın alınabildiğine dair önemli kayıtlara rastlanılmıştır.¹⁴

II. *Nakışçı Kaya Sultan.*

Nakışlar, nispeten hızlı bozulmaya müsait maddelerden yapılmış sanat nesneleri grubuna girmektedir. Her şeyden önemlisi bu durum, eski nakışların özellikle ibadet yerleri dışında sıklıkla günlük hayatta kullanılanların günümüze kadar az sayıda ulaşmasına neden olmuştur. Özel kullanımı ve zengin donanımı nedeniyle özenle korunmuş olan kilise nakışları daha büyük oranda bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Bu sebeple geçmişte ibadet yerleri dışında kullanılan nakışlara ait aynı zamanda kaynak malzemesi de olan az sayıda haber ve bilgiler özel olarak ilgi çekicidir. Güvenilir bir zaman içerisinde bazen bir şahsa bağlı olarak doğrudan veya dolaylı bir anlatımla aktarılan, heyecanlı veya makul gözlemler sonucu elde edilen, Evliya'nın seyahat notlarında dağılmış şekilde bulunan ancak bir araya getirilmiş bu bilgiler, Balkanlarda Türk veya farklı kökenli olup aynı zamanda ibadet yerleri dışında kullanılan nakışlar hakkında bilgi edinmek için kaçınılmaz kaynak malzemesidir.

Evliya, bugünkü Yugoslavya sınırları içerisinde bulunan topraklara yapılan askerî seferlerde yanında bulunduğu dayısı Melek Ahmet Paşa sayesinde diplomatik görüşmelere katılmış veya bu önemli ziyaretlere tek başına gönderilmiştir. Örneğin; Evliya 1660 yılında Melek Ahmet Paşa'nın talimatı ile paşanın yazılı mesajını Split "komutanına" iletme üzere yola düşmüştür. Paşanın mesajına bir "...seccade ve altın işlemeli bir örtü..."den oluşan hediyeleri de eşlik etmiştir.¹⁵ Split "komutanı" Evliya ve beraberindekileri ziyaret edip onlara ziyafet verdiğinde Evliya buna karşılık olarak "turban için ince kumaşın altın işlemeli bir parçası ve Kaya Esmihan Sultan tarafından işlenmiş bukalemun rengi olan iki yağluk" hediye

⁶ A. Andrejevic, "Pretvaranje crkava u džamije", *Zbornik za likovne umetnosti*, 12, Novi Sad 1976, s.111, 113.

⁷ E. Č. **Putopis**, s.562.

⁸ **Im Reiche des goldenen Apfels**, s.107.

⁹ Евлия Челеби, **Пътепис** - Превод от османотурски и редакция на Страшимир Димитров - Институт за балканистика при БАН, София 1972, s.193; bundan sonra E. Č., **Пътепис**.

¹⁰ E. Č., **Пътепис**, s.292.

¹¹ **Age**, s.290.

¹² Н. Мавродинов, **Изкуството на Българското възраждане**, София 1957, s.103-104.

¹³ Соня Георгиева - Димитър Бучински, **Старото златарство във Враца**, София 1959, s.23, 45, 56, 57.

¹⁴ E. Č., **Пътепис**, s.279. Dolyan bir Bulgar yerleşimi olarak sayıldığı için Dolyan panayır hakkında metin, Straşimир Dimitrov'un Bulgaristan ile ilgili Seyahatnamesi kısımları çevrisinde bulunmaktadır. Şabanoviç'in Dolyan panayırının tasviri çevrisinde orijinal metnin bazı kısımları dâhil edilmemiştir. Bu kısımlarda sedefin satın alınması ile ilgili bilgiler mevcuttur.

¹⁵ E. Č., **Putopis**, s.201.

etmiştir.¹⁶ Bildiğimiz kadarıyla bu bilgi, bir nakışçı olarak Kaya Sultan ile onun topraklarımızda sözü edilen nakışlarına ilişkin bilinen ilk bilgidir. Evliya'nın sözlerine göre Split "komutanı" nakışlara çok sevinmiş ve hemen bir yağluğu şapkasına takmıştır.¹⁷

Aynı yılın kasım ayının başında Melek Ahmet Paşa, Evliya'yı Çakovets'te bulunan Nikola Zrinyski'ye göndermiştir. Nedeni ise Zrinyski tarafından esir olarak tutulan Bihaç Kaptanı Mustay Beg Hasumoviç'in Sultanın emri ile kefaret verilerek kurtarılmasıdır. Evliya, beraberindekiler ile Zrinyski'lerin bulunduğu şehre varmadan önce Ban Nikola'ya bir mektup ile "Kaya Sultanın iki yağluğu" ve "altın ile işlenmiş bir poşu-turban" göndermiştir.¹⁸ Vergi ve arabuluculuk görevleri nedeniyle Evliya'nın Dubrovnik'te kaldığı birkaç gün boyunca yerel beyler onu ziyaret edip ziyafetlere davet etmişlerdi. Karşılığında Evliya ise Kaya Sultanın eli ile "işlenmiş başörtülerini" verirdi.¹⁹ Önceki yüzyıl Dubrovnik arşiv belgelerinde Dubrovnik evlerinde Türk nakışlarının bulunduğu dair ifadeler rastlanıldığından büyük olasılıkla Dubrovnik Beyleri bu hediyeleri meşhur ve değerli hediyeler olarak kabul etmişlerdi.²⁰

Evliya, ziyaret ettiği saygın şahıslara Kaya Sultanın nakışlarını diplomatik hediye olarak vermek suretiyle onun bir nakışçı olarak şöhretini Balkan sınırları dışına da yaymıştır. Örneğin; 1665 yılında Viyana'da Sarayda bulunan önde gelen birçok kişiye Kaya'nın zengin işlemeli birer yağlığını ve çar ile yapılan resmi görüşmede de ona "Kaya Sultanın iki görkemli renkli işlenmiş yağlığını" hediye etmiştir.²¹ Evliya, bir Viyana askerî doktoruna diş ağrısını hafiflettiği ve üç gevşek dişini mucizevi bir işlem ile sabitleştirdiği için Kaya'nın eli ile işlediği ama daha az süslemeli olan bir yağluk ile teşekkür etmiştir.²²

1667 yılında Evliya Kuzey Kafkas, Povoljye ve Podonye bölgelerinde seyahat ederken bir fırsatta şahı ziyaret edip Kaya tarafında nakşedilen bir yağluk hediye etmiştir. Bu hediyeye Şah o kadar sevinmiştir ki kabul ettiği yağluğu hemen kalpağına bağlamıştır.²³

Elimizde olan Seyahatname'nin Sırp-Hırvatça, Almanca ve Rusça çeviri bölümlerinde nakşedilen yağluklar için "marama (ç.n. başörtüsü)", "yağluk", "yağlık", "Kaya-Sultana Tüchlein (ç.n. Kaya Sultan'ın kumaşı)", "salfetka Kaya Sultanisi (ç.n. Kaya Sultan'ın peçetesi)" terimleri kullanılmıştır. A. Škaljić "yağluğu" ince bezden yani pamuk kumaştan yapılmış, bir kenarı altın ile işlenmiş uzun atkı olarak tanımlamıştır.²⁴ Viyana ile ilgili Seyahatna-

¹⁶ Age, s.204.

¹⁷ Age, s.204.

¹⁸ Age, s.247.

¹⁹ Age, s.431.

²⁰ V. Han, "Orijentalni predmeti u renesansnom Dubrovniku", *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, sv.VI-VII (1956-57), Sarajevo 1958, s.126.

²¹ *Im Reich des goldenen Apfels*, 204.

²² Age, s.136.

²³ Евлия Челеби, *Книга путешествия - земли Северного Кавказа, Поволжья и Подонья*, Предисловие: А. П. Григорьевым; Примечания и комментарии: А. П. Григорьевым и А. Д. Желтяков, Москва 1979, s.164.

²⁴ A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979, s.358, s. v. jagluk.

me'nin Almanca çevirisinde Richard Kreutel, "yağlık" terimi "Fettfinger" olarak yorumlamıştır. Söz konusu bu terim, yemekten sonra yağlı parmakları silmek için kullanılan ve aynı zamanda örtü veya mendil olarak da kullanılabilen bir tür peçete olarak, kısacası çeşitli kullanımlara sahip küçük veya büyük dikdörtgen şeklinde kumaş şeklinde anlatılmaktadır.²⁵

Mendil, örtü ve peçetelerin nakşedilmesi; ilk "yağlık"ın bilge kral Süleyman'ın eşlelerinden Belkıs tarafından nakşedildiğine dair uzak geçmişten gelen efsanenin doğru olduğuna inanan ve geleneğe saygı gösteren Doğu'daki kadınların en sevilen işiydi.²⁶ Türk kadınlarını epey hicivli bir biçimde tasvir eden Jean Thévenot, Türk kadınlarının güzel olduklarını, kocalarının ancak ekmek parası olmasına rağmen hepsinin brokar giymek istediklerini, çok tembel olduklarını, hiçbir şey yapmadan veya yünlerini sadece bir mendile yani yağluğa çiçek motifleri işleyip bir divanda oturarak günlerini geçirdiklerini anlatmıştır.²⁷

Kaya'nın nakışlarını tasvir ederken Evliya, sadece "renkli" veya "bukalemun" nakıştan bahsetmektedir. Evliya'nın sık olarak "bukalemun" sözcüğünü kullanması, nakışlarda renklerin ve parlaklığın birbirine girdiği ipekten ipleri kullanmasından kaynaklanabilir. Büyük olasılıkla Kaya Sultan, yağlukları daha çok ipekten ipler ve nadir olarak altın ipler ile işlemiştir. Buradan yola çıkarak yağluğun pratikte birden fazla kullanım yeri olan, temizliği yıkanarak sağlanan bir eşya olduğu tahmini yapılabilir. Temizlik açısından ipekten işlenmeli kumaşlara nazaran altın işlenmeli kumaşlarda daha karmaşık yöntemler kullanılmıştır.

Bizde yağluk, örtü, mendillerin ilk izleri, XIV yüzyılda ortaçağ fresklerimizdeki manastır ve kiliselerin yapımı veya onarımında maddi destek verenlerin portrelerinde rastlanılmaktadır. Bu portrelerde söz konusu eşyalar, ünlü şahısların yaratıcı bir şekilde işlenmiş kemerlerine takılı vaziyette (Karan Beyaz Kilisesi, Lesnovo, Psaça, Nova Pavlica)²⁸ veya freskte gösterilen dansçıların ellerinde görünmektedir (Lesnovo'da Aziz Mihailo'nun Mucize sahnesinde).

Yağluk, facioli" veya "fazzoletto" denen ve yüzyıllar boyunca sahil şehirlerimizin arşiv belgelerinde de adı geçen mendile aşırı derecede benzemektedir. Günlük hayatta bu mendillerin pratik ve çok çeşitli kullanımı vardı. Bununla birlikte "facioli" ve "fazzoletti" yani yağluk, evlerde iç dekorasyon unsuru²⁹ olarak, hatta anma ve hatıra hediyesi olarak veya bazı adetlerde kullanılmıştır. Örneğin; Doktor Brown, Prokuplye'de Latince bir kitabının karşılığında bir Katolik papazının kendisine nakşedilmiş bir mendil hediye ettiğini belirtmiştir.³⁰ Lady Mary Montagu, Edirne ve İstanbul'da bulunduğu dönemlerde yeni tanıştıkları

²⁵ **Im Reiche des goldenen Apfels**, Ammerkungen 246, Zu Seite 136/2.

²⁶ **Age**, s.136/2.

²⁷ **L'Empire du Grand Turc vu par un sujet de Louis XIV Jean Thévenot**. Présentation de François Billacois, Paris 1965, s.156.

²⁸ V. J. Djurić, **Vizantijske freske u Jugoslaviji**, Beograd 1974, s.139, resim: 60; s.140, resim: 62; s.147, resim: 74; s.163, resim: 104.

²⁹ V. Han, "Drveni goticki vijenac iz Tudiziceve palace u Dubrovniku", **Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji**, 10, Split 1956, s.134-135.

³⁰ Edward Brown, **A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia...London 1673**, herausgegeben von Karl Nehring. München 1975, 43.

Türk kadınlarından hatıra olarak güzel nakşedilmiş yağluklar almıştır.³¹ Yunanistan'da bir düğünde şahit olan Jean Thévenont'a nakşedilmiş bir mendil hediye edilmiştir.³² A. Şkalyiç, halk şiirimizde hediye olarak yağluk verilmesi ile ilgili örnekleri sunmuştur.³³

Evliya, Kaya Sultanın uzmanlığı olarak görünen nakış ile süslenmiş yağluklar dışında ünlü şahıslara poşu, turban, tülbent, sarık, çalma, yaşmak, ahmediye olarak bilinen fes veya başlık etrafına sarılan altın işlemeli ince kumaş, bez veya ipekten uzun parçalar da hediye etmiştir. Evliya, bazı sarıkların Kaya Sultan tarafından işlendiğini belirtmiştir.³⁴ Avrupa'nın batısındaki şehirlere seyahat ederken Balkanlarda yaşayanlardan farklı baş örtme şekilleri bulunması nedeniyle nakşedilmiş sarıkların orada temasta bulunduğu önemli şahıslara hediye edilmesinin uygun olmadığı hususuna dikkat çekmiştir.

Kaya Sultan'ın nakşettiği yağluklar ve poşu-sarıklar hakkındaki Evliya'nın notlarını, Seyahatnamenin birkaç yerinde bahsedilen bu hamarat yüksek soylu nakışçıya dair toplanan az sayıdaki biyografik bilgi ile tamamlayacağız.³⁵

XVI ve XVII yüzyıl Türkiye'sinde altın nakış başta olmak üzere nakış çok saygın ve önemsenen bir zanaattı. Genel olarak nakışçıların isimleri bilinmemektedir. Bu o zamanki Türk kadınının zor koşullardaki genel sosyal durumunu göstermektedir. Sultan IV. Murat'ın (1623-1650) kızlarından biri olan Kaya Esmihan Sultan, asil olmasından dolayı diğer kadınlardan farklıydı. 1646 yılında Melek Ahmet Paşa ile evlenmesi, onun sosyal durumunu daha da güçlendirmiştir. Bu evlilik sonucunda Evliya ile akrabalık ilişkisi kurmuştur. Şöyle ki Melek Ahmet Paşa, Evliya'nın annesinin kardeşi yani Evliya'nın dayısıydı. Evliya, dayısının eşi Kaya Esmihan Sultan'a karşı büyük saygı gösteriyor, nakışlarına değer veriyordu. Evliya'nın bu nakışları diplomatik hediye olarak veya tanıştığı kişilere dostluluğunun bir kanıtı olarak sunması bunu göstermektedir. Kısıtlı bilgilere dayanılarak Kaya Sultan'ın oldukça genç (1659) yaşta vefat ettiği tahmin edilmektedir. Fakat nakışları, bildiğimiz kadarıyla Kaya'nın hayatta olmadığı 1660 yıldan sonra ülkemiz topraklarında ve diğer yerlerde örneğin, Avusturya'da hediye olarak sunulmaktaydı. Evliya'nın nakışları ne zaman elde ettiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Kaya Sultan'ın ölümünden önce mi veya sonra mı onları elde etmiştir? Yoksa Evliya'nın seyahat anlatımlarında yer yer rastlanan bazı olası tutarsızlıklara bu seferde mi takılıyoruz? Hâlbuki Evliya, Kaya'yı büyük sayıda nakış olan ve çok becerikli, hamarat görünen bir nakışçı olarak bize göstermiştir. Nakışları, siyasi-askerî ve diplomatik durumlara bağlı olarak Balkanlarda tanınmış ve saygıdeğer kişilerimiz tarafından da şüphesiz beğenilmiştir. O dönemde bizde dinî yerlerde kullanılan ve bu şekilde korunarak gelen nakış örnekleri onların yüzyıllarca süren bir geleneği olduğunu destekliyor ve bu nedenle topraklarımızda diğer Türk nakkaşlarla birlikte Kaya'nın da kuşkusuz kaliteli nakışlarına değer veril-

³¹ Lady Mary Montagy, **Briefe aus dem Orient**, Bibliothek klassischer Reiseberchthe. Dr. Georg A. Narciss, Frankfurt am Main 1982, s.142.

³² **L'Empire du Grand Turc**, s.223.

³³ A. Şkaljić, **age**, s.358, s. v. jagluk.

³⁴ E. Č., **Putopis**, s.247.

³⁵ Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Kaya Sultan hakkında en çok bilgiyi R. F. Kreutel vermiştir. **Im Reiche des goldenen Apfels**, 245, Zu Seite 136, 2.

diği ve güzelliğinden dolayı kabul edildikleri düşünülmektedir. Böylece yabancı unsurların kademeli kabulü maddi kültürümüze ve sanatımıza derin izler kazandırmıştır.

Bugünkü Yugoslavya sınırlarında bulunan yerlere yaptığı birçok seyahatler sırasında Evliya, rastladığı Türk veya diğer menşeli nakışların güzelliğine ilgisiz kalmamıştır. Örneğin; Osogovski Manastırına yaptığı ziyaretten sonra, misafirperver keşişlerden bahsederek manastırın pahalı kumaşlar ile kaplandığından söz etmekte ve özel olarak “altın ve sırma ile işlenmiş kumaşı” vurgulamaktadır.³⁶ Diğer eşyaların yanı sıra “...İran’da bile bulunamayan ... meşhur işlemeli renkli yastıkların” yapıldığı yer olarak Üsküp’ü tanıtmaktadır.³⁷ XVII yüzyılın ikinci yarısında Venedik yönetimi altında bulunan Şibenik şehrinin Türk kuşatmalarından birinde “düşman, teslim olmadan altın işlemeli bayrağı çekti” diyerek hayrete düşen Evliya, “parlaklığı insanın gözlerini kamaştırdı” şeklinde abartılı bir ifade kullanmıştır.³⁸ Evliya, Taşlıca (Plevlya)’da Hüseyin Paşa Boyaniç Camiinde mihrap üstünde bulunan siyah kadife üzerinde işlenen ve altın ile süslenen Kâbe resmini “Mani ve Bezhad’ın kıskançlığının sebebi” şeklinde not düşerek tasvir etmiştir.³⁹ Sanki bir alışkanlık olarak Evliya, bir eserin sanat değerini bilhassa vurgulamak amacıyla bu minyatür sanatçıların adlarıyla karşılaştırarak zikretmekteydi. Oysaki bu gelişigüzel karşılaştırmalar, sadece sıklıkla uygun olmayan çeşitli durumlarda kullandıkları için değil bahsedilen sözde minyatür sanatçısı Mani’nin şahsiyetinin sorunlu olmasından dolayı da geçerliliğini kaybetmektedir. Kimileri Mani’de III. yüzyılda yaşayan Maniheizmin kurucusu Mani’yi görmüştür. Diğer taraftan Fars minyatür sanatçısı Behzad, XVI. yüzyılda sanatı ile başarılı olan gerçek bir şahıstır.⁴⁰

Evliya’nın, tüm imparatorluk çapında Türk veya başka bir millete mensup olan takdire değer grup veya şahıslara, Türk âdetlerine göre Büyük Divan’ın yüksek görevlileri tarafından hediye edilen resmi elbiseler ve kaftanlara dair notları, XVII. yüzyıl Osmanlı yönetimi boyunca Yugoslav topraklarında dinî öğeler dışında kullanılan nakışlar hakkında geniş bir bilgi kazanmaya yönelik unsurlar içermektedir. Şabanović’in Yugoslav topraklarına ilişkin bölümlerin çevirisinde resmi kaftanların hediye edilmesinden aşağı yukarı 15 defa bahsedilmiştir. Kaftanların sayısı ise 250 civarındadır. Anlaşıyor ki bu kaftanlar arasında bir taraftan basit bir şekilde süslenmiş diğer taraftan da zengin altın ve gümüş iplerle süslenmiş kaftanlar vardı. Bu zengin süslenmiş kaftanları Evliya bazen “sanatsal olarak süslenmiş” şeklinde tasvir ediyordu. Hangi kaftanın kime verileceği kişinin statüsüne bağlıydı. Ara sıra Evliya da, özel hizmetler için güzel ve değerli kaftanlar ile ödüllendirilmiştir.⁴¹ Kreutel’in

³⁶ E. Č., **Putopis**, 296-297.

³⁷ **Age**, s.287.

³⁸ **Age**, s.183.

³⁹ **Age**, s.398.

⁴⁰ Evlija Čelebi, **Knih a cest – Cesty po Slovensku**. Preložil a uvod napisal Vojtech Kopčan, Bratislava 1978, s.43. 16. notta Mani’nin (215-277) Maniheylığın kurucusu olduğu yazılmaktadır. Fars ve Türk kaynaklarında kendi döneminin en önemli sanatçısı olarak değerlendirilmiştir. Behzad (1450 civarında- 1536) ise en ilginç Fars sanatçısıdır. Özel sanat okulunu kurmuştur. Behzad hakkında daha geniş bilgi için bakınız: A. Andrejević, **Aladža džamija u Foči**, Beograd 1972, s.52.

⁴¹ E. Č., **Putopis**, s.421.

esprili bir şekilde fark ettiği gibi aslında kaftan, diğer toplumlardaki nişanın taşıdığı anlam ve önemi taşımaktadır.⁴²

Elçilerin vergi verirken sultandan hediye olarak aldıkları ve İstanbul'dan getirdikleri az ya da çok değerli bu kaftanların ve ayinde kullanılan elbiselerin üretimi için Dubrovnik yönetimi tarafından ilgili bölgelerdeki kiliselere hediye edildiğini başka bir yerde belirtmiştik.⁴³

Çalışmamızda bahsedilen nakış ile ilgili Evliya'nın verdiği bilgiler, kuşkusuz Yugoslavya'nın bugünkü sınırlarında Türk nakşının, teknolojisinin, tipik süs kalıplarının ününe bir şekilde katkı sunmaktadır.

III. *Aydınlık Camiler.*

Işık, camilerin iç mekânlarında etkin ve özel estetik öğelerinden biridir. O, ruhsal konsantrasyona uygun havayı yaratan ve onu zenginleştiren camiye özgü bir niteliktir. Fakat caminin içerisinde ışığın değeri ve önemi bununla bitmez. Camide ışık, İslami tefsirlerde "Nur Suresi" olarak adlandırılan ve Allah'ın göklerin ve yerin nuru olarak tanımlandığı Kur'an'ın XXIV. sûresi 35. ayeti ile birlikte bu ilahi kural somutlaşır.⁴⁴ Allah'ı nur olarak ilahi bir şekilde tanımlaması ile güneş ışığının coşkunu, karanlık ile gecenin depresif ve korkulu duygularını uyandırmasıyla insanın ilkel duygularına geri dönülmektedir.⁴⁵ Günümüzde psikolog ve psikanalistler, deneyimlerde bunu doğrulamıştır. İslam'da Allah'ın ışık ile simgesel tanımlanması, birkaç örnekte göstereceğimiz gibi dolaysız ve dolaylı yoldan ispat edilip doğrulanmaktadır.

İstanbul'un fethinden hemen sonra Türkler, Jüstinyen kilisesi Ayasofya'yı camiye dönüştürmüştür. Bu sırada büyük merkez kubbesinde bulunan Pantokrator'un resmini gösteren orta mozaik kaldırılmış ve yerine siyah temel üzerinde altın harfler ile kaligrafi sanatı kullanılarak yazılan "Nur Suresi" konulmuştur.⁴⁶ Merkez kubbesinin ortasındaki dairesel alanda bulunan bu süsleme motifi, surenin içeriğine göre kubbede yoğun olarak dizilmiş renksiz şeffaf camlar ile kaplanmış pencerelerden yayılan zengin ışıkları ile aydınlatılmıştır.

Allah'ın göklerin ve yerin nuru ile tanımlandığı "Nur Suresi"nin ayetleri, mihrabın üst kısmında bulunan asma lamba resmi ile ya da mihrabın başına asılmış gerçek lamba ile simgesel olarak somutlaştırılmıştır. Ayrıca İslam dünyasının çeşitli yerlerinde üretilen seccadelerin baş tarafında sık olarak mihrabın başında asma lamba motifi bulunmaktadır.

Birçok Balkan seyahatinde çeşitli şehirlerde bulunurken tuttuğu kayıt ve notlarda Evliya, özellikle padişah ve vezir tarafından yaptırılan camilerin çoğunda iç mekânlarının güzel

⁴² **Im Reiche des goldenen Apfels**, 247, Zu Seite 145, not 1.

⁴³ V. Han, "Turski počasni kaftan u službi hrišćanske liturgije na Balkanu (XVI-XVII v.)", **Zbornik radova**, Balkanološki institut SANU, Beograd 1984, s.280, 286.

⁴⁴ Işık beyti içeren sur: J. Chevalier – A. Gheerbant, **Riječnik simbola**, Zagreb 1983, s.671, s. v. ışık, 11, yorumlar ile.

⁴⁵ Walter Beltz, **Mitologija Kur'ana. Čeznja za rajem**. Prevod F. Moačanin, Zagreb 1982, s.40.

⁴⁶ T. Burckhardt, **Art of Islam. Language and Meaning**, World of Islam Festival Trust 1976, s.142, Pl. 133.

aydınlatıldığını defaatle tekrarlamıştır. Evliya, söz konusu camilerin aydınlık seviyelerini vurgularken “aydınlık”, “ışık ile dolu”, “çok aydınlık” hatta “fazla aydınlık”, camini içinde toplanmış ve mutluluğu uyandıran “ışıklar ışığı” şeklinde belirtmiştir.⁴⁷ Evliya’nın cami ışığının yoğunluğu üzerine bahsettiği ve üslup olarak Eski Ahit’teki son derece güzel “Ezgiler Ezgisi”ne benzeyen ve nadiren kullandığı “ışıklar ışığı” ifadesi, Yunanistan’da Selanik-Sidrkapsi yolu üzerinde Beşik gölüne yakın bulunan Yeni Pazar daha doğrusu Pazar köyünde bulunan Sokullu Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış büyük camiye yöneliktir.⁴⁸ Evliya, bahse konu caminin ışığının bu şekilde değerlendirilmesini Kuran’ın söz ettiğimiz “Nur Suresi”nden almıştır. Sadece Kuran’ı ezberleyen birinin kazanabildiği hafız sıfatını genç yaşlarda kazandığı için Evliya’nın cami tasvirlerinde cami adının yanında özelliği olarak kullandığı “aydınlık” sıfatı ve onun seviyeleri, sıfatın biçimsel anlamını taşımamaktadır. Bu sıfat, tasvir edilen mimarî yapıların Evliya tarafından iyi bilinen, gerçek durumuna göre dikkatlice kullanılmıştır. Dinî eğitim gören Evliya, caminin özelliklerini saydığı eserin bir yerinde, ilk olarak mekanın aydınlık olma zorunluluğunu vurgulamıştır.⁴⁹ Şüphesiz verdiği bu özellik, İslam dininin kavramsal değerlerine dayandırılmıştır.

Evliya’nın tasvirlerine göre camilerdeki aydınlık olgusu ile öncelikle doğal gün ışığı kastedilmektedir. Aydınlık sorunu, caminin duvarı üzerinde bilerek dizilmiş çok sayıda pencere ile mimar tarafından pratik bir biçimde çözülmüştü. Bu şekilde keskin gölgeler oluşturmadan caminin iç mekânlarının tüm köşelerini birbirine görsel olarak bağlayarak hepsine aynı derecede berrak bir ışık etkisi yaratılmıştır. Bu etkinin tam bir şekilde yaratılması için bir koşul daha dikkate alınmalıdır. Bu koşul ise caminin pencerelerinin kaplandığı cam kalitesidir. Örnek olarak Çayniçe’de Sokullu Mehmet Paşa’nın damadı Sinan Paşa Bolyaniç “son derece geniş ve sanatsal bir şekilde yapılmış” Camisinin aydınlığı ile ilgili Evliya’nın abartılı tasvirinden alıntı vereceğiz. “Necef taşı ve Murano camı ile kaplanmış pencerelerine parlak güneş ışığı vurunca (cami) çok aydınlık oluyor.”⁵⁰

Anlaşılan camideki ışığın etkisi, renkli veya renksiz camın kalitesine, gün ışığına yakın bir etki yaratmak amacıyla dikkatlice düşünülen renklerin birleşmesine bağlıydı. Örneğin; günümüzde bu etki birkaç floresann tüpünün ışıklarının birleşmesi ile oluşturulmaktadır. Çayniçe’deki Sinan Paşa Camisini değerlendirirken billur gibi renksiz veya renkli ve aynı şeffaflığa sahip olan camın üretimi nedeniyle XVII yüzyılın ortasında önemli iki meşhur cam merkezinden gelen camlardan Evliya’nın söz etmesi ilginçtir. Bahsedilen yerler, Venedik’e yakın adalarda bulunan camcılık ile meşhur küçük bir şehir olan Murano ve o dönemde Osmanlı yönetimi altında bulunan Irak’ın kuzeydoğusunda Meşhedi Ali olarak az bilinen (billur anlamını taşıyan) Neceftir. Seyahatnamesi’nin farklı yerlerinde Evliya, özellikle Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa bölgelerinde bulunan mimari yapılarından bahsederken sıkça Murano camından söz etmektedir. Dubrovnik’teki Tarih Arşivinde bulunan XVI ve XVII yüzyıl belgelerinde Türk yönetimi altında Balkan bölgelerine hatta İmparator-

⁴⁷ E. Ч., **Пътепис**, s.119, 120.

⁴⁸ **Age**, s. 119, 120.

⁴⁹ **Age**, s.142.

⁵⁰ E. Ć. **Putopis**, 400.

luğun başkentine Murano camı ile birlikte Dubrovnik pencere ve diğer camların ithal edildiğine dair bilgiler Evliya'nın verdiği bilgiler ile örtüşmektedir.⁵¹

Evliya, camilerdeki yapay ışıktan da bahsetmeyi unutmamıştır. Bunun nedenini Allah'ın “nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir...”⁵² ayetleri ile aslında mihrabın tarif edildiği “Nur Suresi”nde aramak gerekir.

Camileri tasvir ederken Evliya'nın dikkati, kubbe altı alanında bulunan ‘polykandilion’lar veya büyük çelik avizelere asılmış sayısı belli olmayan, bazen bine ulaşan caminin cam lambaları üzerine odaklanmaktadır. Örnek olarak Evliya, Selanik’te Ayasofya Camisini vermektedir.⁵³ Evliya’dan önce, aynı dönemde veya sonra Balkanlarda seyahat eden örneğin Stefan Gerlach, Adam Wenner, Jean Thévenont ve Lady Mary Montagy gibi bazı Avrupa seyyahları, Balkanlarda camilerin bazılarında bulunan cam lambaların sayısının çokluğundan etkilenmişlerdir.⁵⁴

1664 yılında Foça’daki son derece güzel Hasan Ağa Alaca Caminin üzerinde bıraktığı etkisinden dolayı heyecanlanan Evliya, caminin tamamlanmasından sonra kurucusuna hediye edilen ve caminin içini süsleyen “sanatsal” olarak işlenmiş avizeler sayesinde caminin aydınlık olduğundan bahsetmektedir. Büyük olasılıkla “sanatsal” işlenmiş avizeler ile polykandilion kastedilmektedir. Caminin aydınlığını değerlendirirken Evliya, camiye “ay ışığı gibi parlayan vücudu olan” bir geline benzetmektedir.⁵⁵ Muhakkak ki bu benzetme İslam’da ayın vurguladığı önemden ayrı değildir.⁵⁶ Çünkü eğitilmiş ve zeki olan Evliya, büyük olasılıkla zamanında çok yaygın olan sembollerin çoğunun anlamını bilmektedir.

Seçilen konuların çeşitliliği, ortak bir sonuca varmayı mümkün kılmamaktadır. Ancak kullanılan kaynaklarda seyahatler sırasında Evliya'nın rastladığı kültürel ve tarihsel olgulara karşı onun ilgisini betimleyen ve kişiliğini aydınlatan genel bilgiler hakkında bir sonuca ulaşılabılır.

⁵¹ V. Han, “Fifteen and Sixteen Century Trade in Glass between Dubrovnik and Turkey”, *Balkanica* IV, Beograd 1973, s.164-166, 173-176; *Arhivska gradja o staklu i staklarstvu u Dubrovniku (XIV-XVI v.)*, Beograd 1979, belge: 646, 647, 648, 650, 651, 652, 656, 657, 659, 668, 671, 672, 682, 683, 684, 688; *Tri veka dubrovačkog staklarstva*, Beograd 1981, 83 sqq, 98 sqq, 186 sqq, 193 sqq.

⁵² J. Chevalier – A. Gheerbrant, *age*, s. v. svjetlost, s.11.

⁵³ E. Ч., *Пътепис*, s.186.

⁵⁴ Stefan Gerlach, *Dnevnik na edno ptuvane vo Osmanskata Porta v Carigrad*. Prevod, uvod i komentar: Marija Kiselniceva, Sofija 1976, s.254; Adam Wener, *Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstatinopel 1616-1618*. Herausgegeben und erläutert von Karl Nehring, Veröffentlichungen des Finisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C, Band 16. München 1984, s.38; *L’empire du Grand Turc*, s.58; Lady Mary Montagy, *Briefe aus dem Orient*, s.190, 206.

⁵⁵ E. Č. *Putopis*, s.407.

⁵⁶ J. Chevalier- A. Gheerbrant, *age*, s.408, 13: İbn al Muttaz (y. 908): “Çok güzel bir şey tasvir etmek istediğinde akla ilk gelen, onun esas kusursuzluğunu yani, aya benzeyen yüzü göstermektir.” (H. Perés’in Arapça çevrisine göre).

Evliya, görüp yaşadıklarını analiz etmek ve doğru anlatmak niyeti olan bir dünya seyyahı olma isteğini gerçekleştirmek için doğal yeteneklere ve hayat şartlarına sahipti. Gerçi bazı anlatmaları, abartı ve şüphe uyandıran “gerçekler” ile doludur. Fakat bu, bir bütün olarak Seyahatname’nin büyük bir belgesel olma değerini azaltmamıştır.

Belli bir süre saray ortamında yetişen Evliya’nın gençlik yıllarında aldığı başta dinî olmak üzere genel ve özel eğitimi, birkaç yabancı dil bilmesi, saray kuyumcularının başı olan babası Derviş Mehmet Zilli yanında tanıma fırsatı bulduğu kaligrafi, altın kaplama gibi bazı zanaat ve sanata ilişkin elde ettiği pratik becerisi Evliya’nın özel bir kişi olmasına sebep olan unsurlardır.⁵⁷ Çeşitli halk faaliyetlerine, özel olarak zanaat ve sanat eserlerine karşı canlı ilgisini tatmin etmek istemiş ve bunun için büyük olanaklara da sahip olmuştur. Dayısı saygıdeğer Melek Ahmet Paşa’nın koruması altında ve onun eşliğinde sıkça Balkanlara yapılan askerî seferlerde veya Osmanlı ya da önemli yabancı şahıslar ile tanıştığı elçilik ziyaretlerinde bu tür olanakları elde etmiştir.

Hazim Šabanović, Evliya’nın seyahat kayıtlarının çoğunlukla kendi orijinal gözlemlerinin sonucu olduğunu, diğer seyyahların yaptığının aksine önceki seyahatnamelerden neredeyse hiç faydalanmadığını vurgulamaktadır.⁵⁸ Bunun da ötesinde seçtiğimiz üç konunun analizinde de görüleceği üzere Evliya’nın kültür tarihi ve sanat ile ilgili birçok notu, kendi belirlediği kalıba göre kaydettiğini göstermektedir. Fakat bu kalıp, özellikle estetik duygularını tatmin eden şeylerin yol açtığı coşkulu anlarda onu sınırları ile kısıtlamamıştır. Örneğin; uygulamalı sanatlar daha doğrusu zanaatlar tarihinin sorunlarını incelerken kullandığımız XVI ve XVII yüzyıllar boyunca Balkan seyyahlarının çoğunun kalemlerinden çıkan seyahatnamelerde bu kadar şiirsel metaforlara, görünen nesnelerin güzelliğinin yansıtılmasına veya Evliya’nın Çayniçe’de Sokullu Mehmet Paşa’nın damadı olan Sinan Paşa camisine ya da Alaca camiye ziyareti sırasında belirttiği gibi mimarlık ile bağlantılı olarak güneş ışığı hakkındaki heyecanlı anlatımlarına nadiren rastlanılmaktadır. Evliya, dikkatini çeken İslam anıtları olsun “kafirlerin” eserleri olsun onlar hakkındaki hatıralarını anında kaydedirdi. Bunun güzel bir örneği, eski Marjiça manastırının zengin kilisesi ile ilgili Evliya’nın tasviridir.⁵⁹ Genel olarak çok bilgi içerdiği için büyük olasılıkla bu tasvir objektif bir biçimde yapmıştır. Bu nedenle söz konusu tasvirin dolaysız şahsi gözlemler sonucunda oluşturulduğuna dair güven uyandırır.

İlgisini çeken nesneyi analiz ederken nesnenin özelliklerini gösteren önemli unsurları vurgulamak ve öncelikle İmparatorluğun farklı bölgelerinde nesneye benzeyeni bulmak amacıyla Evliya, onu etkileyen herhangi bir sanat türü eserine veya mimari yapısına yöntem bakımından modern bir araştırmacının mantığı ve ilkeleri ile yaklaşmıştır. Ancak Evliya’nın benzetmelere karşı eğiliminin bir üslup olduğunu gösteren bazı unsurların olmasına rağmen söz konusu eğilim bu şekilde değerlendirilemez. Bazı örneklerde benzetmelerin Evliya’nın önüne kendiliğinden çıktıkları kolayca tespit edilebilir. Bu benzetmeler; sanat veya genel

⁵⁷ M. Guboglu, “Evliya Çelebi: De la situation sociale-économique des pays Roumains vers le milieu du XVII siècle”, *Studia et acta orientalia*, IV, Bucarest 1962, s.153-196; E. Č. *Putopis*, s.21-41.

⁵⁸ E. Č. *Putopis*, s.48.

⁵⁹ *Age*, s.392.

olarak estetik değerleri hakkında Evliya'nın iyi hafızasından, İmparatorluğun içinde ve dışında yaptığı seyahatlerinden beslenen ve içinde öncede gördüğü başka eserlere yönelik çağrışımları uyandırdığı hatıralarından oluşan zengin bilgilerinden kaynaklanmaktadır.

Merak, Evliya'nın güçlü bir özelliğidir. Bu özelliği, onu çok sayıda sefere bazen de tuhaf seferlere dayanılmaz bir şekilde sürükledi. Örneğin; merakı, Evliya'yı Belgrat'taki binaların sayısını öğrenmek için Belgrat kalesinin alt şehrinde bulunan 105'ten fazla merdiveni olan Süleyman Caminin yüksek minaresinin tepesine çıkmaya sürüklemiştir.⁶⁰

Bilgilerini kaydederken Evliya, işini vicdanen ve titiz bir şekilde yapmaya çalışmıştır. Kendi ifadesiyle hakkında güvenilir ve gerçek bilgileri elde edemediği veya kendi gözleri ile görmediği şehirleri anlatmama kuralına uyuyordu.⁶¹ Fakat çok seyahat etmesi nedeniyle kulaktan dolma aldığı bazı bilgiler, abartılı veya tamamen gerçek dışı olabilir. Bu durum için birkaç örnek mevcuttur. Ancak biz, coğrafya, tarih ve şehircilik konusunda tasvirinin gerçeğe uymadığından emin olduğumuz sadece bir yerleşim yerinden bahsedeceğiz. Bu, XIII. yüzyılın sonunda kurulan Murano'nun aslına uygun olmayan tasviridir. Murano'nun günümüze kadar gelen sanatsal olarak şekillendirilmiş cam üretimi, tüm gelişim basamaklarında mükemmel yazılı, görsel ve maddi kaynaklar ile desteklenen onun zengin tarihinin iyi bilinmesine katkı sağlamıştır. Evliya tarafından verilen Murano'nun gelişigüzel tasviri üzerinde başka bir çalışmada durmuştuk.⁶²

Her şeye rağmen Evliya'nın Balkan şehir, varoş ile küçük varoşlarına ilişkin tasvirleri, nüfusa, adetlere, zanaatlara ve genel olarak sanata ilişkin gözlemleri; içerdiği birçok bilgi ile öncelikle XVII yüzyılın ikinci yarısında Balkan ülkelerinin kültür tarihinin tanınması için özel değeri olan kaynaklardır. Mantran'a göre Evliya ise, o dönemdeki Balkanların en iyi uzmanıdır.

⁶⁰ Age, s.87.

⁶¹ Age, s.522.

⁶² V. Han, "Prilog Evlijinoj netacnosti", **Zbornik posvecen na Bosko Babic 1924-1984**, Prilep 1986, s.251-253.

KAYNAKLAR

- ANDREJEVIĆ A., **Aladža džamija u Foči**, Beograd 1972.
- , "Pretvaranje crkava u džamije", **Zbornik za likovne umetnosti** 12, Novi Sad 1976.
- ARSEVEN C. E., **Les Arts décoratifs turcs**, İstanbul 1940.
- BELTZ Walter, **Mitologija Kur'ana. Čeznja za rajem**. Prevod: F. Močanin, Zagreb 1982.
- BROWN Edward, **A Brief Account of some Travels in Hungaria, Servia...London 1673**, herausgegeben von Karl Nehring. München 1975.
- BURCKHARDT T., **Art of Islam. Language and Meaning**, World of Islam Festival Trust 1976.
- CHEVALIER J. – GHEERBANT A., **Riječnik simbola**, Zagreb 1983.
- DJURIĆ V. J., **Vizantijske freske u Jugoslaviji**, Beograd 1974.
- EVLIJA ČELEBI, **Kniha ciest – Cesty po Slovensku**, Preložil a uvod napisal Vojtech Kopčan, Bratislava 1978.
- EVLIJA ČELEBIJA, **Putopis - Odlomci o jugoslovenskim zemljama**, Prevod, predgovor i kometari: Hazim Šabanović, IRO "Veselin Masleša", Sarajevo 1979.
- ЕВЛИЯ ЧЕЛЕБИ, **Книга путешествия - земли Северного Кавказа, Поволжья и Подонья**, Предисловие: А. П. Григорьевым; Примечания и комментарии: А. П. Григорьевым и А. Д. Желтяков, Москва 1979.
- ЕВЛИЯ ЧЕЛЕБИ, **Пътепис (Evliya Çelebi, Seyahatnamesi)**, Превод от османотурски и редакция на Страшимир Димитров, Институт за балканистика при БАН, София 1972.
- ГЕОРГИЕВА Соня – БУЧИНСКИ Димитър, **Старото златарство във Враца**, София 1959.
- GERLACH Stefan, **Dnevnik na edno ptuvane vo Osmanskata Porta v Carigrad**, Prevod, uvod i komentar Marija Kiselniceva, Sofija 1976.
- GUBOGLU M., "Evliya Çelebi: De la situation sociale-économique des pays Roumains vers le milieu du XVII siècle", **Studia et acta orientalia**, IV, Bucarest 1962.
- HAN V., **Arhivska gradja o staklu i staklarstvu u Dubrovniku**, Beograd 1979.
- , "Drveni goticki vijenac iz Tudiziceve palace u Dubrovniku", **Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji**, 10, Split 1956.
- , "Fifteen and Sixteen Century Trade in Glass between Dubrovnik and Turkey", **Balcanica IV**, Beograd 1973.
- , **Intarzija na podrucju Pecke patrijarsije, (XVI-XVIII vek)**, Novi Sad 1966.
- , "Orijentalni predmeti u renesansnom Dubrovniku", **Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom**, sayı: VI-VII (1956-57), Sarajevo 1958.

- , **Tri veka dubrovackog staklarstva**, Beograd 1981.
- , "Turski počasni kaftan u službi hrišćanske liturgije na Balkanu (XVI-XVII v.)", **Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX v.)**, Zbornik radova, Balkanološki institut SANU, Beograd 1984.
- , "Znacaj palestinskih eulogija i liturgijskih predmeta za noviju umetnost kod Srba (XVII-XVIII st.)", **Zbornik** 5, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1959.
- , "Décoration artistique de la nacre dans les pays balkaniques pendant la domination otoman", **Balkan Studies** 24, 2, Thessaloniki 1983.
- , "Prilog Evlijinoj netačnosti", **Zbornik posvećen na Boško Babić** 1924-1984, Prilep 1986.
- Im Reiche des goldenen Apfels des türkischen Weltbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und die Stadt und Festung Wien anno 1665**, Übersetzt, eingeleitet und erklärt vom Richard F. Kreutel, Graz-Wien-Köln 1963.
- L'Empire du Grand Turc vu par un sujet de Louis XIV Jean Thévenont**, Présentation de François Billacois, Paris 1965.
- МАВРОДИНОВ Н., **Изкуството на Българското възраждане**, София 1957.
- MONTAGY Lady Mary, **Briefe aus dem Orient**, Bibliothek klassischer Reiseberchte, Dr. Georg A. Narciss, Frankfurt am Main 1982.
- PETROVIĆ Dj., "Bokokotorsko oružarstvo u prošlim vekovima", **Boka** 18, Herceg-Novi 1986.
- ŠKALJIĆ A., **Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku**, Saraybosna 1979.
- WENER Adam, **Tagebuch der kaiserlichen Gesandtschaft nach Konstatinopel 1616-1618**, Herausgegeben und erläutert von Karl Nehring, Veröffentlichungen des Finisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C, Band 16. München 1984.